

Tematizácia osmanského ohrozenia v kazateľskej tvorbe Izáka Abrahamidesa Hrochotského*

PAVOL MALINIAK

The theme of the Ottoman threat in the preaching work of Isaac Abrahamides Hrochotius

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2022.13.2.179-198>

ABSTRACT: As part of the manuscript collection of sermons written by Isaac Abrahamides Hrochotius, an evangelical preacher in Zvolen, two separate sermons dedicated to the problem of the Ottoman threat have been preserved. Both sermons date from 1600 and were written in Slovakized Czech. The first sermon was preached by Abrahamides in front of the army. The calls for boldness, morality and piety of soldiers, as well as expressive commenting especially when describing enemies, correspond to this. He preached the second sermon in front of the burghers, which is probably why the language is more gentle. The sermon contains admonition for penance and criticism of Christian society. Both sermons have a common feature that is plundering of the Zvolen region by the Crimean Tatars (Ottoman allies) in 1599. Expecting a new Ottoman attack, the preacher encouraged the believers and urged them to abandon sinful lives. Obviously, Martin Luther's ideas are inspiration for both sermons.

Keywords: Turkish sermons, reformation, vernacular languages, Isaac Abrahamides Hrochotius

Úvod

Pohľad na dlhotrvajúci uhorsko-osmanský konflikt bádanie v uplynulých desaťročiach čoraz viac orientuje od vojenských a politických dejín k náboženským a kultúrnym prejavom. I keď ani tradičnejšie témy historického výskumu nestrácajú opodstatnenie, záujem o poznávanie dobového myslenia, ideí a predstáv viedol k sformovaniu výrazného bádateľského smeru. Spoločný cieľ a súčasne referenčný rámec vyjadruje často používané spojenie „obraz Turka“ s rôznorodým časovým, geografickým, ale i metodologickým zaradením. Aj v stredoeurópskom priestore tematický posun vyjadruje spolupráca historiografie najmä s literárnou vedou, azda v menšom rozsahu aj s religionistikou, teológiou, filozofiou, etnológiou a jazykovedou. Východiskom pre výskum sa stala popri prameňoch diplomatickej povahy predovšetkým analýza tlačенých spravodajstiev (letákov, novín), kroník, cestopisov, memoárov, náboženských polemík, ale aj vojenskej a politickej propagandy, napr.

* Tento text je výstupom z riešenia projektu APVV-19-0456 SKRIPTOR – Inovatívne sprístupnenie písomného dedičstva Slovenska prostredníctvom systému automatickej transkripcie historických rukopisov.

v podobe poézie, piesní, pamfletov, či ikonografických motívov.¹ Heuristická náročnosť a skromné zastúpenie bádateľov zameraných na osmanské obdobie sú zrejme dôvodmi, prečo slovenská historiografia tento tematický okruh doposiaľ komplexnejšie nespracovala. Na druhej strane, štúdium prameňov reflektujúcich tému v domácom prostredí môže priniesť zistenia pozoruhodné aj v širšom medzinárodnom meradle. Námet pre samostatný výskum poskytuje žáner tzv. tureckých kázní (*Türkenpredigten*) či v užšom zmysle armádných kázní (*Heerpredigten*) zachovaných obvykle v tlačenej, menej často v rukopisnej podobe. Najmä v nemeckojazyčnom priestore strednej Európy sa začali šíriť po osmanskom obliehaní Viedne (1529) a po dobytí Sihote (1566), pričom produkcia tohto okruhu kázní kulminovala po vypuknutí pätnásťročnej vojny (1593).² Príkladom z domáceho prostredia sú kázne zo záveru 16. storočia, ktoré podrobnejšie predstavíme.

Autorom kázní je evanjelický kazateľ Izák Abrahamides (1557 – 1621) s príme- nom Hrochotský odkazujúcim na jeho predkov z obce Hrochoť (mohlo súčasne nahrádzať šľachtický predikát). Rodina sa usadila v závere stredoveku vo Zvolene, pričom Izák starý otec Bartolen bol kováčom. Izákov otec Abrahám sa po obsa- dení hradu Filakovo (1554) dostal do osmanského zajatia, odkiaľ sa neskôr vykúpil.³

¹ Úzky výber prác: HAZAI, György. *Türkenbild und Christenbild durch die Jahrhunderte*. In *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1987, Vol. 33, No. 2-4, s. 169 – 175; VOCELKA, Karl. *Das Türkenbild des christlichen Abendlandes in der frühen Neuzeit*. In ZÖLLNER, Erich – GUTKAS, Karl (eds.). *Österreich und die Osmanen – Prinz Eugen und seine Zeit*. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1988, s. 20 – 31; FODOR, Pál. *The View of the Turk in Hungary : The Apocalyptic Tradition and the Legend of the Red Apple in ottoman-hungarian Context*. In LELLOUCH, Benjamin – YERASIMOS, Stéphane (eds.). *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*. Paris – Montréal : L'Harmattan, 1999, s. 99 – 131; RATAJ, Tomáš. *České země ve stínu púlměsíce : Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha : Scriptorium, 2002, s. 12 – 21; KÁKOŠOVÁ, Zuzana. *Obraz Turka v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia*. In *Studia Academica Slovaca 37*. Bratislava 2008, s. 109 – 125; LENGYELOVÁ, Tünde. *Obraz Turkov – Osmanov a uhorská realita 16. a 17. storočia*. In *Historie – Otázky – Problémy*, 2011, roč. 3, č. 1, s. 11 – 17; ÁCS, Pál. *The Changing Image of Ottoman Turks in East-Central European Renaissance Literature*. In BORN, Robert – DZIEWULSKI, Michał – TWARDOWSKA, Kamilla (eds.). *The Ottoman Orient in Renaissance Culture : Papers from the International Conference at the National Museum in Krakow June 26-27, 2015*. Kraków : The National Museum in Krakow, 2015, s. 161 – 180; MALCOLM, Noel. *Useful Enemies : Islam and the Ottoman Empire in Western Political Thought, 1450 – 1750*. Oxford : Oxford University Press, 2019, s. ix – xiv; SZUROMI, Kristóf. *Vérebek, barbárok, szamaritánusok : Az Oszmánkép változatai a 16-17. századi Európában*. Budapest : Szent István Társulat, 2020, s. 10 – 21.

² Z obdobia 1529 – 1600 je známych 299 tureckých kázní od 38 autorov, z toho 26 evanjelických a 12 katolíckych. GRIMMSMANN, Damaris. *Krieg mit dem Wort : Türkenpredigten des 16. Jahrhunderts im Alten Reich*. Berlin – Boston : De Gruyter, 2016, s. 4 – 20. <https://doi.org/10.1515/9783110428599>; Za poskytnutie práce ďakujem doc. Petrovi Labancovi. K uhorskému prostrediu UNGHVÁRY, Alexander. *The Hungarian Protestant Reformation in the Sixteenth Century under the Ottoman Impact*. Lewiston – Lampeter – Queenston : Edwin Mellen Press, 1989, s. 169 – 171, 218 – 219, 240 – 249, 298 – 299, 309, 337 – 339; SZUROMI, *Vérebek, barbárok, szamaritánusok*, s. 24 – 27, 150 – 168. Starší prehľad ĎUROVIČ, Ján P. *Evanjelická literatúra do tolerancie*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1940, s. 88, 95 – 99.

³ Podľa medzerovito zachovaných daňových registrov v rokoch 1514 – 1551 vo Zvolene žil Bartolen (uvádzaný aj ako Bartoš) *Faber* alebo *Schmid*. Od roku 1552 v rovnakom dome žil Abrahám Bartolen (resp. Bartolenka), v roku 1563 s otcovským prímenom *Kowacz*. Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), pracovisko Archív Zvolen (ďalej p. AZv), fond Magistrát mesta Zvolen (ďalej MMZv), škat. 11, Mestská kniha II (1509 – 1519, 1544), fol. 33v, 39v, 45v, 52v, 59r, 65v, 72r, Mestská kniha III (1521 – 1522), fol. 3v, Mestská kniha IV (1546 – 1563), fol. 12r, 22r, 34r, 48r, 61r, 74r, 85v, 96v, 106r, 130v, 140v, 150v, 159v, 171v. V roku 1555 vyslalo mesto Zvolen Abraháma Bartolenkina do Banskej Štiavnice so žiadosťou o almuž-

V roku 1563 cisár Ferdinand I. povýšil Abraháma Bartolenoviča medzi šľachticov a udelil mu erb. Jeho syn Izák Abrahamides nadobudol základy vzdelania v mestskej škole vo Zvolene. Následne študoval v Banskej Štiavnici, Banskej Bystrici, Bardejove, gréčtinu a hebrejčinu v Mošovciach. Hodnosť magistra filozofie dosiahol na univerzite v Prahe a v štúdiu pokračoval na univerzite v Lipsku. Potom štyri roky pôsobil ako vychovávateľ šľachtických synov vo Viedni. Prijal pozvanie od mestského magistrátu a v roku 1586 sa stal rektorom školy vo Zvolene. V roku 1590 prešiel na pozíciu notára do Kremnice, pričom zastupoval aj okolité banské mestá ako vyslanec na cisárskom dvore. V roku 1595 bol vo Wittenbergu vysvätený za kňaza a nastúpil dráhu evanjelického duchovného vo Zvolene. V meste pracoval do roku 1607, keď odišiel do Bojníc, kde do smrti pôsobil vo funkcii prepošta.⁴ V rámci jeho účinkovania ďalej sústredíme pozornosť na obdobie v úrade zvolenského farára a dekana. Z pomerne krátkeho časového úseku sa zachovala rozsiahla zbierka Abrahamidesových kázni, písaných v slovakizovanej češtine.

O existencii rukopisnej postily sa prvýkrát dozvedáme, až keď bola vo vlastníctve peštianskeho evanjelického farára a literáta Jána Kollára. V prvom zväzku svojho diela *Národné Zpiewanky* v roku 1834 Kollár informoval, že sa u neho nachádza originál Abrahamidesových kázni a plánuje ich vydať tlačou. V nasledujúcom roku sa Kollár zmienil o rukopise kázni v liste Adamovi Chalupkovi.⁵ Jeho zámer publikovať kázne sa nenaplnil. Rukopis zostal v knižnici slovenskej evanjelickej cirkvi v Budapešti, kde sa nachádzal ešte v roku 1880. Postila sa neskôr dostala do vlastníctva Daniela Bothára, gymnaziálneho profesora v Šoproni. Z jeho pozostalosti vo Viedni v roku 1929 zväzok rukopisu spolu s ďalšími slovacikami odkúpil žilinský evanjelický farár, neskôr biskup Fedor Ruppeldt. Postilu začal študovať až po odchode do penzie. Napísal poznámky (úvahy) o autorstve, osudoch rukopisu, jeho formálnych znakoch a jazykovej charakteristike s dôrazom na výskyt slovakizmov. Všímal si homiletiku, exegézu a teologické zameranie, ako aj obsah kázni. V roku 1963 publikoval prvý prehľadový článok venovaný rozboru Abrahamidesovej postily a upozornil na existenciu tohto prameňa, dovtedy považovaného za stratený.⁶

nu na splatenie dlhu za vykúpenie zo zajatia. ŠA BB, pracovisko Archív Banská Štiavnica, fond Magistrát mesta Banská Štiavnica, škat. 9, Kniha odpisov 1554 - 1556, list prijatý 21. júna 1555.

⁴ LOMBARDINI, Alexander. Slovenský Plutarch. 2. Izák Abrahamides. In *Slovenské pohľady*, 1887, roč. 7, č. 1, s. 11 - 12; HOLUBY, Jozef Ludovít. Životopis superintendenta Mr. Izáka Abrahamidesa. Z pôvodného rukopisu Laučekovho, r. 1795 písaného, a v Zay-Uhrovskom archíve opatrovaného. In *Cirkevné listy*, 1910, roč. 24, č. 4, s. 114 - 115; SLÁVIK, Ján. *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica : Tlačou a nákladom vdovy a syna Augusta Joergesa, 1921, s. 799 - 800. Rok narodenia 1557 vyplýva zo skutočnosti, že v roku 1621 zomrel vo veku 64 rokov. ŽILÁK, Ondrej. Izák Abrahamides. In *Cirkevné listy*, 1971, roč. 84, č. 9, s. 137. K nobilitácii podrobnejšie PONGRÁČZ, Denis. *Atlas osobných pečatí I*. Bratislava : Vydal JUDr. Mikuláš Trstenský vlastným nákladom, 2019, s. 10. Prehľad ďalších prác uvádza KOVAČKA, Miloš et al. *Osobnosti Žilinskej synody*. Malý biobibliografický slovník. In KOVAČKA, Miloš (ed.). *Akty a závery - zákony a ustanovenia Žilinskej synody*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010, s. 66 - 67.

⁵ RUPPELDT, Fedor. Izák Abrahamides - kazateľ. In *Cirkevné listy*, 1963, roč. 76, č. 7-8, s. 124; SLÁVIK, *Dejiny zvolenského*, s. 800.

⁶ Slovenská národná knižnica - Literárny archív (ďalej LA SNK), Zbierky a fondy, Literárne rukopisy, XXXI, 240 Fedor Ruppeldt, sign. 240 AN 3, *Úvahy o kázňovke - rukopise I. Abrahamidesa z r. 1600 - 1601*; RUPPELDT, Izák Abrahamides - kazateľ, s. 125 - 126.

Postila spolu s poznámkami F. Ruppeldta sa potom dostala v jeho osobnom fonde do Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine. Na jej prítomnosť opätovne upozornil teológ Igor Kišš počas jubilea Žilinskej synody.⁷ Záujem o postilu odvtedy stúpa a stáva sa predmetom detailnejších výskumov.

Zbierka kázni Izáka Abrahamidesa pozostáva z 30 kázni a troch prednášaných rečí, ktoré boli v pozmenenom poradí zviazané v spoločnej väzbe. Na úvod bola zaradená dlhá kázňová úvaha o more. Tému venuje rukopis najväčšiu pozornosť. O more pojednáva aj nasledujúcich 14 samostatných kázni. Vysvetľuje ho ako Boží trest za hriešny život, ale ponúka aj rady, ako žiť počas epidémie. Štyri kázne sa zameriavajú na drahotu a hlad. Ďalšie štyri kázne Abrahamides venoval kritike predávania odpustkov. S témou odpustkov je priamo spojená aj krátka reč v latinčine. Tri kázne sústredil na strigy, čarodejnice a vrahyne. Krátke exordium venoval tenkej niti ľudského života a jeho pomínutelnosti. Dve kázne zameral na kritiku úžery. Napokon dve samostatné kázne zacieliil na boj s Turkami. Kázne a reči pochádzajú z rokov 1600 – 1601, keď ich Abrahamides prednášal vo Zvolene. Z datovania a pôsobiska sa odchyľuje posledný útvar, rozlúčková reč venovaná Jánovi Jacobeiovi, farárovi v Selciach vo Zvolenskej stolici. Jazykom postily je čeština s početnými slovakizmami (ale i hungarizmami a germanizmami) a s častým prepínaním do latinčiny, najmä v podobe citátov z Vulgáty.⁸ Na základe aktuálneho paleografického rozboru možno rukopis celej postily považovať za originál – čistopis s minimálnymi opravami a neskoršími zásahmi, možno vykonanými J. Kollárom a F. Ruppeldtom.⁹

Kazateľská tvorba v biblickej češtine nebola v regióne na začiatku novoveku ojedinelým javom. Banskobystrický evanjelický kazateľ Juraj Schmidelius sa podieľal na tvorbe, prepise a zostavení postily s kázňami viacerých autorov (s vlastným výrazným príspevom) z rokov 1598 – 1607. Jazykom kázni bola okrajovo latinčina, dominovala čeština s rôznym podielom slovakizmov. Dnes nezvestný rukopis pozostávajúci zo 44 kázni obsahoval podľa iniciálok J. A. H. minimálne jednu Abrahamidesovu kázeň.¹⁰ Ďalšie staršie postily (českého, prípadne i domáceho pôvodu) vo

⁷ KIŠŠ, Igor. Zvolenská postila z roku 1600. O dosiaľ málo známej literárnej pamiatke. In *Slovenské pohľady*, 2009, roč. IV + 125, č. 12, s. 145 – 148; KIŠŠ, Igor. Etická kritika slovenskej spoločnosti v kázňach Izáka Abrahamidesa z roku 1600. In *Cirkevné listy*, 2010, roč. 134, č. 1 – 2, s. 36 – 43; KIŠŠ, Igor. Výskumy Fedora Ruppeldta na Abrahamidesovej postile z r. 1600 – 1601. In *Cirkevné listy*, 2010, roč. 134, č. 5, s. 8 – 14. Celá postila je pre bádateľov k dispozícii v SNK aj v zdigitalizovanej podobe, zatiaľ bez zverejnenia na konkrétnej stránke.

⁸ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 3 – 722. Základný prehľad RUPPELDT, Izák Abrahamides – kazateľ, s. 125 – 126; KIŠŠ, Výskumy Fedora Ruppeldta, s. 11 – 12. Najnovšie s niektorými spresneniami KALAJTZIDIS, Ján. Superintendent Izák Abrahamides Hrochotský a jeho Zvolenská postila. In *Historia Ecclesiastica*, 2020, roč. XI, č. 2, s. 72 – 75. Citáty z klementínskeho vydania Vulgáty sme overovali podľa <<http://vulsearch.sourceforge.net>> [27. 4. 2022].

⁹ Datovaniu postily je najbližší list (originál s pečatou) Izáka Abrahamidesa Hrochotského adresovaný banskobystrickému richtárovi 24. februára 1601. Je písaný rovnakou rukou, ako postila. ŠA BB, fond Magistrát mesta Banská Bystrica, fasc. 378, num. 60. Ďalšie originálne písomnosti vydané Abrahamidesom uvádza FEDERMAYER, Frederik. *Zbierka erbových pečatí. Pečať – prameň rodovej heraldiky a genealógie. I. diel (menný index k zbierke A – L)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 143 [e-kniha].

¹⁰ MOCKO, Ján. Slovenský rukopis z konca XVI. a počiatku XVII. storočia. Príspevok k dejinám jazyka slovenského. In *Slovenské pohľady*, 1894, roč. XIV, sošit 1, s. 1 – 5; ČAPLOVIČ, Ján. Z osudov starších slovenských súkromných knižníc. In *Knižnica : Časopis pre knižnú kultúru*, 1951-2, roč. III-IV, s. 41.

vlastníctve miestnych kňazov a cirkevnej inštitúcie spomínajú publikované súpisy knižníc.¹¹ Odhliadnuc od jazyka, v historickom výskume nadobúda význam najmä obsahová charakteristika. Vzhľadom na široké tematické členenie Abrahamidesovej postily sústredíme záujem iba na jeho dve „turecké“ kázne. Rozšírenie žánru v podobe samostatných prác vydávaných nemeckými tlačiarňami dokumentuje prítomnosť takýchto kazateľských diel v meštianskych knižniciach v Banskej Bystrici, Kremnici a Banskej Štiavnici. K starším prácam patrilo Trinásť kázní o Turkoch (*Dreyzehnen Predigen vom Türcken*, vydané 1569), ktoré uverejnil Jakub Andreä, evanjelický teológ v Tübingene.¹² Známe bolo aj ďalšie podobné dielo Trinásť homílií v 38. a 39. kapitole proroka Ezechiela. O Gogovi a Magogovi, alebo o Turkoch (*XIII homiliae in caput XXXVIII. et XXXIX. prophetæ Ezechielis. De Gog & Magog, seu de Turcis*, 1571) od evanjelického superintendenta v Montbéliard Heinricha von Efferhen.¹³ K časovo bližším Abrahamidesovmu účinkovaniu patrili Zobúdzajúci zvon, ktorým majú byť prebudení spiaci Nemci proti bdelym Turkom (*Wecckglock, darinnen die schlaffende Teutschen wider die wachende Türcken aufgewecket werden*, 1595) od evanjelického kazateľa v Hannoveri Ruperta Erythropela.¹⁴ Nasledovalo Desiat kázní o Turkoch (*Zehen Predigten vom Türcken*, 1595). Publikoval ich Juraj Mylius, evanjelický teológ vo Wittenbergu a Jene. V knižnici istého bansko-bystrického meštana dielo vystupovalo pod veľavravným názvom Kázne o tureckej ohavnosti (*Predigten uom Türkischen Greüels*).¹⁵ Ako uvidíme ďalej, v kázňach venovaných osmanskej hrozbe sa Izák Abrahamides neodvolával priamo na diela podobného zamerania. Napriek tomu je možné identifikovať niektoré námety a inšpirácie pochádzajúce zo starších zdrojov. Rozšírenie postíl reagujúcich na konflikt s Turkami v prostredí banských miest vo všeobecnosti naznačuje záujem o tento druh diel, čo sa vzápätí prejavilo i v domácej kazateľskej tvorbe. V rámci vybraných Abrahamidesových kázní budeme venovať pozornosť ich konkrétnemu historickému a spoločenskému kontextu, ako aj identifikovateľným zdrojom či námetom

¹¹ Okolo roku 1570 *Postilla Sclavonica* podľa katalógu kníh v knižnici bansko-bystrického jezuitského kolégia. V roku 1600 *Böhmische Postill* v pozostalosti banskoštavičnického kazateľa Mikuláša Horna. V roku 1662 *Eine Windische Postilla Philadelphi* v pozostalosti hodrušského kazateľa Izáka Scharoschiho. Išlo zrejme o českú evanjelickú postilu Martina Filadelfa Zámrského vydanú v roku 1592. BAJÁKI, Rita – BUJDOSÓ, Hajnalka – MONOK, István – VISKOLCZ, Noémi (eds.). *Magyarország magánkönyvtárak IV.* Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2009, s. 6; ČIČAJ, Viliam – KEVEHÁZI, Katalin – MONOK, István – VISKOLCZ, Noémi (eds.). *A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya) 1533 – 1750. Magyarország magánkönyvtárak III.* Budapest – Szeged : OSZK – Scriptorum Rt., 2003, s. 318, č. 15, s. 405, č. 65; ČIČAJ, Viliam. Knižná kultúra na strednom Slovensku v 16. – 18. storočí. In *Historické štúdie*, 1985, roč. XXVIII, č. 2, s. 52, 55 – 56. K Zámrskému viac ĎUROVIČ, *Evanjelická literatúra*, s. 48; RATAJ, *České země*, s. 140.

¹² ČIČAJ, *A bányavárosok olvasmányai*, s. 30, č. 10, s. 50, č. 18, s. 294, č. 5; GÖLLNER, Carl. *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. II. Band. 1551 – 1600.* București – Baden-Baden : Editura Academiei Republicii Socialiste România – Verlag Librairie Heitz GmbH, 1968, s. 193 – 194, č. 1245; GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 255.

¹³ ČIČAJ, *A bányavárosok olvasmányai*, s. 225, č. 2; GÖLLNER, *Turcica II*, s. 227, č. 1325; GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 257.

¹⁴ ČIČAJ, *A bányavárosok olvasmányai*, s. 53, č. 20; GÖLLNER, *Turcica II*, s. 531, č. 2030; GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 257.

¹⁵ ČIČAJ, *A bányavárosok olvasmányai*, s. 76, č. 28, s. 114, č. 43; GÖLLNER, *Turcica II*, s. 544, č. 2054; GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 264 – 265.

káždňovej tvorby. Špecifický jazykový a štylistický prejav si budeme všímať najmä vo vzťahu k obsahu a recipientom kázní.

Kázeň pred nastúpeným vojskom

Skúmanú dvojicu kázní spája rovnaká téma – osmanské nebezpečenstvo – hoci Abrahamides ich napísal pre odlišné publikum. Treba hneď dodať, že témou Turkov (ich pôvodom, náboženstvom a tyranstvom) sa zaoberal aj v ďalších nezachovaných káždňach.¹⁶ Obidve káždne v postile nasledujú za sebou, ale podľa pôvodného datovania bolo ich poradie počas neskoršieho viazania prehodené. Chronologicky starší je text s titulom v záhlaví *Classicum adversus Turcas*, po krátkom predhovore s doplňujúcim označením *Concio bellica*. Káždň bola prednesená vo Zvolene 3. septembra 1600, keď Gašpar Tribel, hlavný kapitán Zvolenskej stolice, vykonal prehliadku zhromažděného vojska.¹⁷ Použitě spojenia „Poľnica proti Turkom“ a „Bojová káždň“ zreteľne vyjadrovali, komu Abrahamides svoje slová adresoval. Nemožno vylúčiť, že sa pritom inšpiroval názvami súčasných diel z protestantského i katolíckeho prostredia.¹⁸ Na úvod zdôraznil, že by mal kresťanským synom a dcéram predstaviť evanjelium, ale v ten deň sa má konať prehliadka stoličného vojska (*musstra lidu wídieckého*) pre zachovanie väčšieho dobra a pokoja, ako v minulom roku. Na ďalšom mieste Abrahamides spresnil, že zemanía a obyvatelia stolice zhromaždili šíky, aby skontrolovali každého z prítomných mužov. Vyzval všetkých, aby najprv s pozdvihnutými srdcami a hlasmi zaspievali rytiersku pieseň. Potom sa spoločne mali modliť za prítomnosť a dar Sv. Ducha. K tomu dodal *Deg nam pokog Hospodine, tebe prosjme*.¹⁹ Podľa F. Ruppeltda ide o názov samotnej rytierskej piesne. Jej slová ďalej pokračovali *poraz Saraceny, Turky*. Pieseň bola v 16. storočí už známa a prevzali ju mladšie kancionály vydávané tlačou.²⁰ Nasledovala káždň o boji proti Turkom. Abrahamides ju adresoval ako poučenie všetkým kapitánom, žoldnierom, jazde a pechote. Miestom, kde káždň zaznela, zrejme nebol mestský farský kostol,

¹⁶ Vypovedajú o tom jeho slová: *Ponewadž techdá o ginych potrebách strany Turkúw gegjich pogjti, naboženstuj, tiranstuj sem naschwal kazal nekolikero kaznemi, o tom na tento čas nic mluwiti nebudu*. Krátky exkurs do dejín dynastie Osmanov so zdôraznením ich lúpeženého správania obsahuje Abrahamidova káždň venovaná odpustkom, napísaná po 19. máji 1600. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 419, 681.

¹⁷ *CONCIO BELLICA. Recitata Veterisolií Anno 1600 dominica XIII Trinitatis, cum generosus dominus Casparus Trubel, generalis capitaneus comitatus Zolnensis (!) lustram instituisset*. Mladšia káždň na margu obsahuje poznámku s datovaním: *Recitata Vetusolií 1. Octobris Anno 1600 dominica XVIII Trinitatis*. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 655, 679 – 680. Podľa poradia sviatkov mala na 1. októbra pripadnúť 19. nedeľa Najsvätejšej Trojice. Ak zohľadníme posunutě číslovanie, Abrahamides mohol staršiu káždň predniesť 27. augusta (14. nedeľa), alebo ešte pravdepodobnejšie 3. septembra (15. nedeľa). NOVÁK, Jozef. *Chronológia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 149.

¹⁸ Diela básnika Heinricha Meiboma *Classicum adversus Turcas Musulmanos* (1595), profesora logiky Martina Brascha *Classicum ad Germanos contra Turcas Musulmanos* (1596, 1597) a básnika Michala Pěčku z Radostic *Classicum adversus bellum Turcicum* (1597). MUNDT, Lothar (ed.). *Heinrich Meibom der Ältere: Poemata selecta - Ausgewählte Gedichte (1579 - 1614). Frühe Neuzeit. Band 174*. Berlin - Boston : De Gruyter, 2012, s. XXXVI, L, LVI. <https://doi.org/10.1515/9783110290165>; GÖLLNER, *Turca II*, s. 604, č. 2186, s. 650, č. 2285; THOMAS, David - CHESWORTH, John (eds.). *Christian-Muslim Relations : A Bibliographical History. Volume 9. Western and Southern Europe (1600 - 1700)*. Leiden - Boston : Brill, 2017, s. 1017. <https://doi.org/10.1163/9789004356399>

¹⁹ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 679 – 680.

²⁰ LA SNK, sign. 240 AN 3, *Úvahy o káždňovke*, kap. 9, časť Filozof. exeget. teologické IV.

ale väčšie priestransvo, možno Zvolenský zámok. Obdobu, i keď s odlišným konfesionálnym určením, tvorili kázne, ktoré pred nastúpeným vojskom na Bratislavskom hrade prednášal viedenský jezuita Juraj Scherer. Následne vychádzali tlačou v nemčine i v českom preklade.²¹

Izák Abrahamides na začiatku kázne prehovoril slovami kňaza predstupujúceho pred vojsko Izraelitov v starozákonnej knihe Deuteronomium. Vojaci odchádzali do boja proti nepriateľom, vyzval ich preto, aby sa nebáli, lebo Boh ide s nimi a bude za nich bojovať, aby ich zachoval.²² K citátom z Deuteronomia sa Abrahamides vracal aj na rôznych nasledujúcich miestach. Povzbudzoval bojovníkov s rytierskym, smelým a zmužilým srdcom proti nepriateľom, aj keď tí sú v presile. Dodal k tomu, že dvaja, traja či štyria osmanskí vezíri vraj tiahnu s niekoľkostotisícovou armádou. Idú na koňoch a vozoch, ale proti nim stojí vojsko, na ktorého strane je Hospodin. Ten bude za nich bojovať, lebo Turek a Tatár je najmä Jeho nepriateľom. Turkom napokon poprial prestrašené srdce.²³ Časté odkazy na Deuteronomium korešpondujú s homiletickou praxou, nakoľko prevažná väčšina textov v evanjelických kázňach pochádzala zo Starého zákona. Podľa Damaris Grimmsmannovej prenášali kazatelia poznanie dejín spásy z dejín Boha s ľudom Izraela do ich súčasnej situácie. Tak ako Boh jednal s Izraelitmi, konal teraz s nimi. Využil cudzie národy a mocnosti, aby potrestal svoj ľud a priviedol ho týmto spôsobom k obráteniu. Zvlášť prorocké texty ponúkali kazateľom v hermeneutickom aj rétorickom ohľade repertoár, z ktorého mohli čerpať.²⁴ S takýmito východiskami pokračoval v argumentácii aj Abrahamides. Poukázal na prítomnosť pokašiteľa, ktorý privádza do nešťastia jednotlivých ľudí, ale i celé obce, mestá, národy a krajiny. K pokušeniam medzi kresťanmi vo vojnových časoch patrí otázka a hádka, či vôbec majú bojovať proti Turkovi. Kristus im predsa poručil trpezlivo znášať krivdy a nie pomstu. Ihneď dodáva, že kresťania majú bojovať. Dobre spravovaná *res publica christiana* sa má oprieť o svoju vrchnosť, ktorá má meč a moc, ako aj príkaz trestať všetkých vrahov a zbojníkov. Je povinná postaviť sa aj proti tým, ktorí začínajú vojny. Kresťania sa však nemajú usilovať o pomstu jednotlivo bez povolenia vrchnosti.²⁵ Iní napriek tomu hovoria, že viera sa nemá brániť kordom, ale kresťania majú trpieť ako Kristus a apoštoli. Abrahamides k tomu dodal, že tí, ktorí nemajú nad inými svetskú moc, majú trpieť krivdy kvôli viere. Ani Kristus sa tomu nebránil, lebo nezastával úrad

²¹ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 682; GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 207 – 210; RATAJ, *České země*, s. 173 – 176; GÖLLNER, *Turcica II*, s. 547 – 548, č. 2062 – 2063, s. 660, č. 2302.

²² *A když bys sté se giž potjkatí gměli, přistauj kněz a mluvyti budé k lidu a řekné gjm: Slyss Yzraěli: Wy gđéte dnés k buj proti neprátelům swym. Nebudiss strassliwé srdce wásse, nebogtěss se a nestrachugeté, ani se gjch lekageté. Nebo Hospodin Bůh wáss, kterýž gđé s wámi, boyowáti budé za wás proti neprátelům wássjm, aby zachowál wás.* LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 680. Porov. Dt 20, 2-4. Reč zodpovedá Kralickej Biblii, doplnenej o slovakizmy. RUPPELDT, *Izák Abrahamides – kazateľ*, s. 126.

²³ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 689 – 691, 695 – 697. Porov. Dt 20, 1; 28, 1, 7; 1, 38; 20, 1, 3-4; 28, 65.

²⁴ GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 142 – 144.

²⁵ Pri otázkach proti vedeniu vojny cituje a komentuje Mt 5, 39; Rim 12, 19; 1 Sol 5; 1 Pt 3 a najmä Jer 38, 17. Osobitne kritizoval výklad proroka Jeremiáša, podľa ktorého majú kresťania vydať Turkovi krajinu tak, ako vydal kráľ Sedekiáš Jeruzalem Babylončanom. Pretože im Boh nezjavil, že majú vydať Ráb, Komárno, Ostrihom a Filakovo, majú sa brániť. V práve na pomstu sa odvoláva na Rim 13, 4; Gn 6. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 681 – 685; sign. 240 AN 3, *Úvahy o kázňovke*, kap. 10, s. 48 – 49; KÍŠŠ, *Zvolenská postila*, s. 146 – 148.

vrchnosti a ani ho nechcel prijať.²⁶ Zdôrazňovanie úlohy svetskej moci pri obrane pred Turkom vychádzalo z učenia Martina Luthera o dvoch ríšach, ktoré opakovane predstavil vo svojich dielach. Právo viesť vojnu mala iba Bohom ustanovená svetská vrchnosť, predovšetkým cisár. Ak cisár nariadil viesť vojnu proti Turkovi, kto bol v takomto prípade poslušný, ten bol poslušný Bohu. V samostatnej Armádnej kázni proti Turkom (*Heerpredigt wider den Türken*, 1529, *Kázanj wogenske z ržečy niemecke do česke przeloženo*, 1544) rozvinul myšlienku obrannej, nie náboženskej vojny. Vojna sa mala viesť iba na obranu ľudí a zeme.²⁷ Túto ideu rozvíjal pri ďalších úvahách aj Abrahamides.

Ďalšiu časť kázne tvorí zodpovedanie otázky, prečo vôbec bojovať proti Turkovi. Izák Abrahamides najprv odpoveď vymedzil kriticky: nie preto, ako niektorí robia a radia, aby s Turkom nebol učinенý mier. Ani preto, aby si rozšírili tituly, nadobudli majetky, peniaze a slávu. Iní by radi bojovali proti Turkom, aby mohli viesť samopasný život, slobodne utláčať druhých a krmiť sa valónskym chlebom.²⁸ Pokračoval v ironizujúcom tóne a nadviazal na aktuálne rozpory medzi kresťanskými konfesiami: subunači alebo pápeženci (opak utrakvistov – *subunaczi, anebo papistae*) hovoria, že Turkovi je potrebné odporovať, aby mohli lepšie potlačovať evanjelium (t. j. evanjelikov), šíriť svoje modloslužobníctvo a evanjelikov (*a nas*) prenasledovať kordami a ohňom. Najpodstatnejšou príčinou je zachovanie Božieho slova pre mládež a potomkov. Pejoratívne sa zároveň vymedzil voči viere nepriateľa: Turkovi treba zabrániť, aby *sweho Boha ruhawého Mahumeta psa nečistotného nesazel nám* namiesto Ježiša Krista. To bola podľa Abrahamidesa základná príčina. Druhým dôvodom bola povinnosť svetskej vrchnosti vystúpiť proti násiliu a bezpráviu, vrátane obrany náboženstva. Keďže Turci sú násilné huby (*nu pak Turcý gwałtowné haubj*), ničia a obsadzujú nielen kostoly a školy, ale aj hrady, pevnosti a celé krajiny. Sú zločincami, o čom okrem ich činov vypovedá aj ich besný zákon. Ich Mohamed (nenazýva ho prorokom) im totiž poručil, aby vždy dychtili po krajinách a národoch. Tvrdenie vzápätí dokladá údajným výrokom Mohameda, ktorému mal Boh (Alah) zjaviť takú moc, ako predtým Abrahámovi, otcovi všetkých pokolení.²⁹ Vymedzenie voči katolíkom a stupňovanie expresívneho slovníka voči

²⁶ Cituje Jn 6, 15. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 683.

²⁷ GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 182 – 187; SCHWARZ, Hans. Luther a Turci. In *Testimonia Theologica*, 2016, roč. X, č. 2, s. 155 – 158; SCHILLING, Heinz. *Martin Luther : Rebel v prevratných časoch*. b. m. : Aleph, 2017, s. 415 – 419, 474 – 475, 496; NICÁK, Maroš. Postoj Luthera k islamu v jeho Armádnej kázni proti Turkovi (1529/30). In *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 4, s. 734 – 736. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.4.7>; MALCOLM, *Useful Enemies*, s. 80 – 83. Český preklad z roku 1544 dostupný na internete: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_54_H_1973__0PB4ZS4-cs#search> [30. 4. 2022].

²⁸ *aby mohli samopass choditi, swobodne giné vtjskati, a balonskym chlebem se krmijti*. Podobne v druhej tureckej kázni píše: *Widjmé catholidské křestaný Balony sklamále, czo gsau za swědczy: O tempora, o mores*. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 663, 685. Išlo o Valónov, ktorých takto označujú i mladšie pramene. Porov. MAJTÁN, Milan – SKLADANÁ, Jana (eds.). *Pramene k dejinám slovenčiny*. Bratislava : Veda. Vydavateľstvo SAV, 1992, s. 174, č. 80.

²⁹ *Nebo prawj Mahomet, Bůh mi zgewil a zasljbil wywissenost na swětě a mocz, ktoru nekdy Abrahamowi byl zasljbil, že ho včijnj Patrem gentium*. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 685 – 686. Porov. Gn 12, 2-3. Dostupný preklad Koránu takýto výrok neobsahuje. *Korán : Preklad do slovenského jazyka*. prel. Abdulwahab Al-Sbenaty, b. m. : Levant consulting, s.r.o., 3. vydanie, 2015, 505 s.

Osmanom a ich náboženstvu zodpovedalo obrazom utváraným v dobovej propagande v protestantskom prostredí. Rozhodujúci sa javil odpor voči Turkovi – „dedičnému nepriateľovi“ (takýto prívlastok Abrahamides tiež používal) kresťanskej viery.³⁰ Určenie konkrétnych zdrojov poznania a preberania stereotypov je otázne. Polemiku s islamom v danom období reprezentovali komentované latinské preklady Koránu, ale aj rôzne životopisy Mohameda. Dôležitú úlohu pri ich predstavovaní zohrávalo zdôrazňovanie násilníckeho charakteru viery útočiacej na kresťanstvo aj svetskú vládu. V tejto podobe predstavoval islam aj M. Luther, ktorého diela mali v meštianskych knižniciach v regióne vysoké zastúpenie. Jeho mladší nasledovníci (i vyššie zmienení J. Andreä a J. Mylius) pri odhaľovaní rozdielov medzi kresťanstvom a islamom a pri vyvracaní tvrdení moslimov už z Koránu citovali jednotlivé súry.³¹ V prípade Abrahamidesa takýto postup nepoznáme.

Krutosť Turkov tvorí pokračujúci motív v nasledujúcom výklade. Abrahamides najprv upozornil na týranie, zneuctovanie a vraždenie žien a detí po dobytí Konštantínopolu (1453). Turci sú podľa neho skôr zbojníkmi, ako vojakmi. Avšak do zbrane proti Turkom by všetkých nemala pripraviť len ich *bestiálska a barbarska wstéklosť*, ale aj pobožnosť a láska k blížnym. Dúfal preto v Boží zásah, aby potentáti a vládcovia odložili spory a obrátili sa jednomyselne na Turka. Inak môžu dopadnúť ako Konštantínopol, kde viedli hádky, kým si ich Turek všetkých nepodmanil. Veď aj k nim sa nešťastie už tak priblížilo, že bližšie byť nemôže. Ak budú potentáti a spolu s nimi všetci ostatní zotrvať v nekajúcnom živote, potom nech sa všetci odovzdajú Bohu a nech trpia od diabla a Turka, kým to Boh dovolí.³² Tieto slová možno opäť považovať za priamu odozvu Lutherovho učenia vnímajúceho Turka ako nástroj oprávneného Božieho trestu. Pokánie bolo prostriedkom na jeho odvrátenie. Na základe starozákonných vzorov kazateľa vinili z nešťastia Boží ľud a sami sa štylizovali do úlohy biblických prorokov. Turecké kázne boli v tomto zmysle kajúcnyimi kázňami. Kazatelia dúfali v morálnu nápravu kresťanstva, ktoré svojimi nepravosťami privolalo tureckú hrozbu, ale bolo ju schopné ešte zvrátiť.³³

Samostatnú pozornosť v kázni Abrahamides sústredil na povzbudenie dôstojníkov a ostatných vojakov, aby si zachovali hrdinskú myseľ a srdce proti dedičnému nepriateľovi Turkovi. Pragmaticky dodal, že na boj sú potrebné svaly, peniaze, vojsko, brnenie a zbrane. Vzhľadom na charakter zhromaždenia pristúpil k obšírnejšiemu vymenovaniu dobovej vojenskej výbavy: *sem přináležej ssissaky, fedwerdereki, pancjře, ssable, kordy, kopige, ručnice, děla, carthauny, hakownjczje, topllhaky*,

³⁰ VOCELKA, Das Türkenbild, s. 25; BARBARICS-HERMANIK, Zsuzsa. Reale oder gemachte Angst? Türkengefahr und Türkenpropaganda im 16. und 17. Jahrhundert. In HEPPNER, Harald – BARBARICS-HERMANIK, Zsuzsa (eds.). *Türkenangst und Festungsbau : Wirklichkeit und Mythos*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2009, s. 68 – 69.

³¹ ČIČAJ, Knižná kultúra, s. 77 – 78; RATAJ, *České země*, s. 123 – 126; SCHWARZ, Luther a Turci, s. 160 – 163; GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 98 – 99; MALCOLM, *Useful Enemies*, s. 30 – 38.

³² *Techdaž se poručmé gen Bohu a trpmé od diabla a Turka wssecko, dokawadž sam Pán Bůh w to whlednutj ráčj, claude ex textu proposito, quod propter liceat bellum gerere adversus Turcam 1 2 3 4*. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 687 – 688. Pri odvolaní na text, či je dovolené viesť vojnu proti Turkovi, ide azda o niektoré z diel M. Luthera. Porov. SCHWARZ, Luther a Turci, s. 154 – 160.

³³ GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 171 – 172; SCHILLING, *Martin Luther*, s. 476 – 477.

osťipj, bubný, trubačj, koně, wozy, yunaczy a ginj dobrj kozacy.³⁴ Okrem významu jednotlivých označení – zbroje, zbraní aj vojakov – stojí za pozornosť ich jazyková stránka upozorňujúca na pestré etnické vplyvy v uhorskom vojenstve. Oboznámenie s pojmami a ich rozlišovanie kazateľom môže všeobecne vypovedať o militarizácii vtedajšej spoločnosti. Je však vhodné pripomenúť, že otec Izáka Abrahamidesa pôsobil v Zvolene ako mestský kapitán a bol súdený za zabitie podozrivého z podpaľačstva.³⁵ Vojenské uvažovanie vzhľadom na rodinné i spoločenské zázemie nebolo autorovi kázne natoľko vzdialené, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať.

Posmelovanie vojakov do boja Abrahamides ilustroval početnými príkladmi zo Starého zákona, kde aj málopočetné vojsko s Božou pomocou dokázalo poraziť mnohonásobnú presilu. Vyzdvihoval udatnosť Jonatána, Abišaja a Eleazára v boji proti Filištíncom. Podobne zdôraznil bojovnosť a odvahu, ktorú preukázal Jozue. Tituloval ho kapitánom. Ocenil aj Gedeóna stojaceho na čele malého, ale silného vojska. Stručne sa pristavil aj pri kráľovi Ezechiášovi, ktorý ubránil Jeruzalem pred Asýřčanmi. Obratne upozornil na kráľa Jozafata. Ten veľké vojsko Moabčanov a Amončanov *s pomocou Božské diwně spraskal a strjškal*. Pridal i hrdinstvo Joaba, na príkaz kráľa Dávida bojujúceho proti Amončanom. Aj jeho označil za kapitána. Príklady zakončil rozprávaním o prorokovi Elizeovi v meste Dotan obklúčenom Aramejčanmi (doslovne Asýřčanmi). Elizeus povzbudzoval svojho vystrašeného sluhu a modlil sa. Na pomoc im potom prišla hora pozostávajúca z vozov a jazdy. Doplnil, že išlo o anjelov. Príbely uzavrel výzvou, aby veriaci neklesali na srdci, keď počujú a vidia, ako sa k nim blížia vo veľkom množstve Turci. Nech radšej vzhliadajú k Bohu a jeho svätej pomoci.³⁶ Apel zvýraznil Dávidovým žalmom zaspievaným v latinčine a ešte jedným príkladom Mojžišovej dôvery voči Bohu, keď Izraelitov prenasledovali Egyptania.³⁷

Protipólom dôvery a odvahy boli pochybnosti a zbabelosť, negatívne vplyvajúce na bojovú morálku vojska. Podľa Abrahamidesa všetci statoční vojaci vždy pokladali útek pred nepriateľom za hanbu a Božiu pomstu. Poukázal pritom na odvahu a obetavosť Júdu Makabejského. Ešte viac zdôraznil odhodlanie kráľa Dávida: *mor sobě wywolil, nežli kurewske utkjanj pred nepřitelem*. Veď aj podľa príslovia bezbožný uteká, hoc ho nik neplaší. Spravodlivý sa však cíti bezpečný ako lev.³⁸ V priamej nadväznosti na tieto starozákonné tézy prejavil aj svoju znalosť a obľubu antickej literatúry. S odkazom na Vergíliovu Eneidu poznamenal, ako sa ohradil udatný pohan

³⁴ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 689. Porov. PÁSZTOR, János. A magyar katonai terminológia kialakulása (A hadi élet szavai Zrínyi Miklós koráig). In *Hadtörténelmi Közlemények*, 1970, 17. évf., 4. sz., s. 652, 659 – 660, 664 – 665, 668. Vzhľadom na použitý kontext v prípade označenia kozáci je možné, že išlo o príslušníkov jazdeckej jednotky, nie o členov vojenskej občiny na Ukrajine. MAJTÁN, Milan (ed.). *Historický slovník slovenského jazyka II. K – N*. Bratislava : Veda. Vydavateľstvo SAV, 1992, s. 118.

³⁵ MALINIÁK, Pavol. Pomoc alebo hrozba? Kapitán banských miest Ján Balaša a jeho vzťahy k mešťanom a zemanom (so zreteľom na bitku pri Sečanoch). In FERENCOVÁ, Helena – ANTOLOVÁ, Erika (eds.). *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí*. Modrý Kameň : SNM – Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, 2013, s. 166.

³⁶ Cituje 1 Sam 14; 2 Sam 23; Joz 1, 7, 23, 13-14; Sdc 7, 7; 2 Kr 18; 2 Krn 20; 2 Sam 10; 1 Krn 19; 2 Kr 6. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 690 – 692.

³⁷ Cituje Ž 27, 2; Ex 14, 13-14. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 692.

³⁸ Cituje 1 Mach 9; 2 Sam 24; 1 Krn 21; Prís 28, 1. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 693.

Turnus, keď mu sestra radila utekať pred nepriateľmi. Má im vari ukázať chrbát? Má ho tento kraj vidieť utekať?³⁹ Antické diela, zvlášť o trójskej vojne, využívali pri opise konfliktu s Turkami už stredovekí humanistickí autori. Udatnosť starovekých Grékov v zápase proti orientálnym mocnostiam mala pripodobňovať boj neskoršej Byzancie s Osmanskou ríšou. Rozlišovanie medzi rytierskym správaním antických pohanov a krutosťou moslimských Osmanov zvyrazňovalo okrem náboženských aj kultúrne rozdiely. Abrahamides už predtým na inom mieste v kázni vyzdvihol úctivé správanie Alexandra Macedónskeho k manželke a ženskému dvoru svojho protivníka Dareia počas ťaženia v Perzii, čím sa odlišoval od násilníckeho chovania Osmanskej ríše: *byl miles a ne taková bestia, jako toto lotrowské králowstwij*.⁴⁰ Hrdinstvo Grékov sa následne prejavovalo aj v ich odvahe. Bojazlivosť podľa tvrdenia svätých ľudí v Pisme, aj podľa múdrych pohanov neprináležala statočným vojakom. Naopak, strach prejavovali bezbožní muži. Stáva sa, že aj kresťania sa ľakajú a ich kapitáni sa trasú od strachu. Je to pomsta Boha za ich hriechy. Doložil k tomu slová proroka Nahuma, keď Boh pohrozil hriešnym mužom, že z nich urobí ženy s bojazlivým srdcom. Cisár Konštantín dokonca prikázal vojakov utekajúcich z boja obliecť do ženských šiat. Abrahamides hneď rozšíril kritiku na súčasných vojakov, pre ktorých by bolo potrebných veľa ženských šiat. Najmä pre tých, ktorí vedia slopať, kliať, kraďnúť, zbíjať a smilniť.⁴¹ Výčitky adresoval priamo kresťanským rytierom, keď parafrázoval nadväzujúci výrok o ich nezriadenom živote. Spojil ho následne s ich strachom a zbabelosťou.⁴² Po tejto kritike zvolil zmierlivejší tón a realistickejšie chápanie vojenskej organizácie.

Pripustil, že niekedy sa aj statočný vojak musí dať na ústup, k čomu doplnil maďarský povel *hatra a astupowati*. Niekedy sa tak deje len z ľudskej nedokonalosti a nerozváženosti. Inokedy je to kvôli zrade alebo schválnosti nepriateľa. Netreba hneď zúfať, ale pohnúť sa vpred: *hozza, sem nassj*.⁴³ Opäť sa však vrátil k príkladom z antiky. Spomenul Peržanov, ktorí sa za vlády Kýra II. v bitke proti Médom dali na útek. Ich matky a manželky sa im však posmievali a pýtali sa ich, kam by sa chceli ukryť. Kvôli hanbe sa vrátili a bojovali potom tak udatne, že napokon zajali

³⁹ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 693; VERGILIUS, Publius Maro. *Eneida*. prel. Viera BUNČÁKOVÁ, Bratislava : Tatran, 1969, s. 313.

⁴⁰ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 687 – 688; PLUTARCHOS. *Životopisy slávnych Grékov a Rimanov I*. prel. Daniel ŠKOVIERA – Peter KUKLICA, Bratislava : Kalligram, 2008, s. 576; MALCOLM, *Useful Enemies*, s. 25 – 28.

⁴¹ Cituje Lv 26; Nah 3. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 693 – 694.

⁴² *Miles homo levis est plerumque prophanus et audax*. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 694. Výrok pokračuje: *Scortator, bibulus, fur, homicida, latro*. Podľa diela nemeckého evanjelického teológa a filológa Jána Claiiho z Hertzbergu: *Meditationum piarum ex historia passionis ac mortis Christi iuxta quatuor Evangelistarum narrationem libri quinque. Poematum autoris tomus secundus*. Lipsiae 1580, s. 341. Dostupné na internete: <<https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb11103606>> [16. 5. 2022]. Namiesto toho Abrahamides použil pasáže o strachu a úteku z Vergília: *ale w čas twrdj pedibus timor addidit alas. Že mnozy volat ocior Euro*. Porov. VERGILIUS, *Eneida*, s. 193.

⁴³ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 694. K bojovému pokriku hozzá PÁSZTOR, A magyar katonai terminológia, s. 662.

kráľa Astyaga (550/549 pred Kr.).⁴⁴ Rozprávanie zakončil rečníckou otázkou. Ak sa pohania povzbudzovali k zmužlosti, o koľko viac to majú robiť kresťania? Dobrou príčinou je boj proti *hitetlenskému pohanowi Turkowi*.⁴⁵ Ďalej už prešiel ku konkrétnej situácii v regióne. Zdôraznil, že pred rokom nechali svoju vlastnú krajinu dobrovoľne vyplieniť so strachu pred množstvom pohanov. Ocenil však, že s malým oddielom rozprášili veľké množstvo Tatárov. Keby to urobili ich junáci aj inde, Tatári by neodviedli 25 000 zajatcov. Vojaci sa však báli. Boh potrestal zženštilosť (*muliebrositatem*) ich vodcov tak, že sa nedožili nasledujúceho roku. Abrahamides mal na myslí vpád krymských Tatárov do oblasti bankských miest v októbri 1599. Prenikli až k Banskej Bystrici, pričom vypálili desiatky dedín. Brali početných zajatcov, ale počet 25 000 bol výrazne nadhodnotený.⁴⁶ Nemožno vylúčiť, že zvýraznené množstvo odvlčených osôb malo iba zdôrazniť nemilosrdnosť protivníka.

Na záver kázne Izák Abrahamides zhrnul svoje posolstvo pre vojakov do niekoľkých bodov: *A proŕoze wssech dobré a cnotliwé matky Turkým syny kresťanské tuto, kteřj se tuto, aneb kdékoli lustruj, musstruj a do wogny proti Turkům a Tatarům ssikugj napomjnam a prosym: 1. aby wěděli, že gjm slussj in hac sacra liga z ginymy krestanmý boyowati proti Turku. 2. že w tom būj magj byti smelĵ y vdatnj, yako pro swobodu očyžně, pro wlast, manželky, dĵtki, tak negwjss propter bonitatem causae. 3. že se k tomuto wssemu magj ssikowati predné a nadewssecko swatym pokanjm, a ŗiwotůw polepsenj. Ac kteřjm militibus teda y tento se hodj militare bonam militiam, retinere fidem et bonam conscientiam.*⁴⁷ Po tomto zhrnutí a opätovnom posmelení Abrahamides zaspieval latinský ŗalm o porážke nepriateľov. Na koniec v modlitbe poŕiadal Boha o víťazstvo.⁴⁸ Z formulácie ani z historického kontextu nie je zrejmé, či išlo o kázeň a modlitbu bezprostredne pred odchodom do boja. Pravdepodobnejší sa javí ŗamer kazateľa povzbudiť nastúpených vojakov a posilniť ich odhodlanie do očakávaných budúcich konfliktov.

Kajúcna kázeň pred mešťanmi

⁴⁴ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 695; VALACHOVIČ, Pavol – HABAJ, Michal. *Staroveké civilizácie. Chetiti a Peržania*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2013, s. 107, 164, 170. Za poskytnutie práce ďakujem doc. Imrichovi Nagyovi.

⁴⁵ Maď. hitetlen – neveriaci, bezbožný. Prívlastok vysvetľuje na margu: *Appositissimum epitheton perfidiam Turcam*. V závere kázne ešte dodal: *Da sy Pan Bůh, aby tĵo krwoŕžnjnjw hitetlensstĵ psy a wězĵry, kteřj na nas tahnu gednau cestau, aby sedmero cestami pred nassimy junaki utĵkali*. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 695, 697.

⁴⁶ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 695; MATUNÁK, Mihály. Az 1599-iki bányavidéki tatárjárás. In *Korpona sz. kir. város all. segélyezett Közs. Felső Népiskolájának Értesítője az 1898–99-iki tanévről*, 1899, s. 7 – 15; KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava : Veda. Vydavateľstvo SAV, 1986, s. 100 – 101. Na plienení Uhorska sa mohlo zúčastniť až 100 000 mužov. Okrem Tatárov tvorili časť vojska aj Čerkesi. FINKEL, Caroline. *The Administration of Warfare : the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593 – 1606*. Wien : Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1988, s. 100 – 101.

⁴⁷ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 696. Záverečná lat. pasáž pochádza z katechizmu Filipa Melanchtona vydaného od roku 1559. BRETSCHNEIDER, Carolus Gottlieb – BINDSEIL, Henricus Ernestus (eds.). *Corpus reformatorum XXIII : Libri Philippi Melanthonis in quibus dogmata doctrinae christianae exposuit*. Brunsvigae : Apud C. A. Schwetschke et filium, 1855, stĵpec 52. Porov. 2 Tim 4, 7.

⁴⁸ Cituje ŗ 18, 38-39. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 697.

Druhá kázeň Izáka Abrahamidesa odznela vo Zvolene o mesiac neskôr. V porovnaní s predchádzajúcou kázňou určenou vojakom zahŕňa niekoľko formálnych a najmä obsahových odlišností. Poslucháčmi boli mešťania - farníci, z čoho možno usudzovať, že kázeň odznela tradične v kostole. Titul v záhlaví znie *Kázanij w němž se obsahuje přjnsné napoménutj ku pokánj: Minimé-li a žadamé-li, aby nássj woyacy witěžně boyowáli proti Turkům a Tatarům*.⁴⁹ Označenie vystihuje zameranie, pričom text možno v užšom význame zaradiť medzi tzv. kajúčne kázne (*Bußpredigten*). Na rozdiel od predošlej kázne pre vojakov, kázeň určená obyvateľom Zvolena má kratší rozsah a skromnejšie tematické členenie. Na úvod predstavil myšlienku, ktorú ďalej rozvíjal: Turci a Tatári nemajú moc, silu a udatnosť sami od seba, ale z hriechov a nepravostí tých, proti ktorým bojujú. Vychádzať opätovne z biblickej knihy Levitikus. Podľa nej, ak ľud bude poslúchať Božie prikázania, bude víťaziť aj nad početnejšími nepriateľmi. Ak ľud nebude poslúchať prikázania, pocíti hnev Boha, ktorý vyšle na vykonanie trestu nepriateľov. Ľud bude pred nimi utekať aj vtedy, ak ho nebude nik prenasledovať. Abrahamides k tomu dodal, že mnohí z kresťanov teraz na jeseň počujú, ako sa moc tureckého cisára rozširuje. Iní nariekajú nad ukrutnosťou Turkov a Tatárov. Ďalší hromžia na svojho cisára, kráľa, kniežatá a kapitánov. Málokto však prevláda k Bohu. Pozornosť preto upriamil na duchovnú podporu vojakov. Vystrihal pred jedením, pitím a smilnením doma, zatiaľ čo iní bojujú za otčinu, bývajú v stanoch a tábora na poli. Naopak, na všetkých nebojujúcich (*ná nás domá zastawagjcyh*) tiež záleží, aby premáhali nepriateľa. Turek je totiž krutý, smelý a víťazí nie kvôli zbroji, väčšiemu množstvu vojakov a koní, ani kvôli vojenským prípravám. Príčinou sily nepriateľa sú bezbožnosť a hriechy kresťanov proti Bohu a blížnym.⁵⁰

Výzbroj proti Turkovi bola zbytočná, ak kresťania žili hriešny život a nečinili pokánie. Teológovia sa v čase krízy (i počas moru, hladu, sucha, povodne) často spoliehali na kázanie pokánia a zákona, spolu s pranierovaním príčiny zla: hriešneho správania cirkevnej obce. Kazatelia sa nevyhýbali odhaľovaniu nerestí svojich obcí, aj keď sa nezriedka potom stávali nepopulárni.⁵¹ Izák Abrahamides rovnaký postup uplatňoval aj v prípade moru. Kritizoval, ako sa mnohí počas epidémie spoliehajú na lekárov, priateľov, bohatstvo, ale nie na Boha. Keď sa na niekoho nahnevá Boh a pocíti na chrbte morovú palicu, má utekať pred hriechom. Výčitky adresoval i svetskej vrchnosti, ktorá netrestá rozmáhajúce sa smilstvo. Mor bol podľa kazateľa dobre zaslúžená metla, ktorú možno odvrátiť iba pravým pokáním. Boh predsa nechce, aby všetci zahynuli, ale aby sa obrátili. Vzhľadom na početné zastúpenie morových kázní a miestami používaný militantný slovník (napr. výzva, aby sa veriaci vystrojili v božskej zbrojnici do boja s diablom) môže pôsobiť prekvapujúco, že kazateľ morovú ranu nijako nespájal s Turkami.⁵² Navzdory tomu možno konštatovať, že mor i Turkov vnímal ako rôzne podoby spoločného Božieho trestu.

⁴⁹ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 655.

⁵⁰ Cituje Lv 26, 7-8, 14, 17; 2 Sam 11, 11. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 655 - 658.

⁵¹ Z už spomenutých autorov tureckých kázní napr. J. Andreä a H. von Efferhen. GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 173 - 175.

⁵² LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 20, 76, 92, 114, 117 - 118, 233, 291 - 292; KIŠS, *Etická kritika slovenskej spoločnosti*, s. 37 - 38.

V tureckej – kajúcnjej kázni venovanej zvolenským mešťanom ďalej Abrahamides priblížil príklady, keď Izraeliti premáhali silnejšie národy (Kanaáncov, Enakitov) kvôli ich bezbožnosti. Viac však upozornil na víťazstvá mezopotámskeho, moábskeho, egyptského, asýrskeho a babylonského kráľa. Tí porazili Izraelitov, lebo sami boli bezbožní a uctievali modly. Zopakoval, že zvíťazili len vďaka hriechom svojich nepriateľov. Tak, ako Izraeliti pocítili hnev Boha, aj kresťania teraz sami dávajú víťazstvo do rúk Turkom a Tatárom.⁵³ Vzápätí menoval konkrétne hriechy kresťanov: oplzlosť, klamstvo, ohováranie, zlodejstvo, v prípade mládeže smilstvo a cudzoložstvo. Hoci pochádzal z nobilitovanej rodiny, kriticky posudzoval odlišné chápanie zločinu podľa sociálnej príslušnosti. Vražda sa podľa Abrahamidesa považuje za ohavnosť, keď ju vykonajú prostí ľudia. Keď ju vykonajú šľachtici, pokladá sa za slávu a udatnosť. Za smelšieho sa považuje ten muž, ktorý vypije viac vína.⁵⁴ Po týchto morálnych pokleskoch sa zamerl na konfesijnú stránku hriešneho konania. Rovnako obratne ju spojil s osmanským ohrozením.

K hanebnostiam či hriechom zaradil modloslužobníctvo (t. j. kult svätých) a katolícku pápežskú bezbožnosť. Využil pritom povzdych z Vergília, podľa ktorého by ani sto úst nemohlo zrátať podoby všetkých zločinov, ani mená všetkých trestov. Nik nekoná dobre. Dodal k tomu, že väčšia potupa svätého evanjelia sa ani nemôže diať.⁵⁵ Okrem toho varoval pred ignorovaním a zosmiešňovaním Božieho slova. Apeloval pritom na toho, kto chodí evanjelium počúvať: *Domnĵwass se, žes ho wssecko sam pogednau wystrebal. Protože nedbáss, posmjwáss se omrzlo ty.* Iní evanjelium priamo preklínajú a prenasledujú ho. Uviedol v tej súvislosti katolíckych Valónov. O ich morálke poznamenal: *domnĵwamé se, že pan Bůh takowým bezbožným sstrbawým křestanským wogakům proti Turku da wjtezstwj a sstěšj?* Nenápadnú narážku na valónsky chlieb, ktorým sa živia samopašné a nebezpečné živly Abrahamides zaradil už do predchádzajúcej kázne určenej vojakom.⁵⁶ Do popredia vystupovalo predovšetkým násilie, ktorého sa Valóni dopúšťali voči civilistom. V blízkej Krupine urážali a ohrozovali mešťanov, obťažovali ženy, neplatili za vypité víno a plienili majetky. Za rabovanie im hrozil rozsudok smrti, avšak vzhľadom na viaznuce zásobovanie a nevyplácaný žold ich hrozba trestu neodrádzala. Valónske posádky sa preto búrili a časť z nich dokonca prebehla do osmanských služieb.⁵⁷ Zdržiavali sa aj vo Zvolene. Spolunažívanie mesto navrhovalo riešiť dohodou s valónskou a belgickou jazdou (*Walleonibus ac Belgis militibus equitibus*). Mešťania prisľúbili ubytovať žoldnierov, ktorí však nemali ubližovať hostiteľom, zvlášť ženám a služobníctvu. Mali im poskytnúť sviečky, prestieradlá, potraviny, pivo a krmivo.⁵⁸

⁵³ Cituje Nm 13; Dt 9; Sdc 3; 2 Krn 12; 2 Kr 17, 24. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 659 – 661.

⁵⁴ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 662.

⁵⁵ Cituje Ž 53, 4. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 662 – 663; VERGILIUS, *Eneida*, s. 150.

⁵⁶ LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 663. Pozri aj pozn. 28 v tejto štúdii.

⁵⁷ MATUNÁK, Michal. *Krupinskí hradní kapitáni*. Krupina : Kulturné centrum a Múzeum Andreja Sládkoviča, 2011, s. 31 – 33. V roku 1597 prišlo do Uhorska 3000 Valónov, resp. Francúzov (pramene používajú obidve označenia). Na začiatku roku 1600 ich v krajine zostala menej ako polovica. FINKEL, *The Administration of Warfare*, s. 107; BAGI, Zoltán Péter. *The Life of Soldiers during the Long Turkish War (1593 – 1606)*. In *Hungarian Historical Review*, 2015, Vol. 4, No. 2, s. 397 – 399, 406.

⁵⁸ ŠA BB p. AZv, MMZv, škat. 13, dva rovnaké koncepty dohody datované 27. januára 1598.

Pobyt Valónov, hoci len krátkodobý, zanechal negatívnu skúsenosť, čo ešte zvýraznila ich katolícka viera.

Na nasledujúcich stranách kázne Abrahamides opakoval myšlienku, že Turci a Tatári sú znakom Božieho trestu za mravné previnenie. Opäť ju dokladoval príkladmi zo starozákonných kníh, keď pred hnevom Boha nepomohlo hriešnikom ani veľké vojsko. Vyzval veriacich, aby sa hnevali radšej na seba, ako na Turka. Sami svojim nešlachetným životom vedú vlasť do záhuby. Veď každý deň posielajú nepriateľovi na pomoc svoje hriechy a nekajúcný život.⁵⁹ Preto nech každý doma najprv zabije svojho Turka a Tatára v sebe a nech učiní pokánie z vlastných hriechov, *kteřžto su nassj domássnj Turcy a Tatařj*. Nemá to však byť pokánie pápežské, pokrytecké pomocou omší, púti a kupovania odpustkov. Naopak, podľa Kristovho učenia mal každý spoznať a pokorne vyznať ohavnosť svojich hriechov. Zadosťučinenie veriaci nemali konať dobrými skutkami, ani preukazovaním vďačnosti páňovi (pápežovi), ktorý nadarmo odpúšťa hriechy a udeľuje spravodlivosť. Prostriedkom bola iba pravá modlitba a vzývanie Božieho mena v čase ohrozenia.⁶⁰ Stotožňovanie hriechu s Turkom tvorilo rozvinutý pastorálny prístup v tureckých kázňach viacerých evanjelických autorov. Kritika adresovaná veriacim zachádzala v dôsledkoch až na osobnú úroveň, keď nachádzala domáceho Turka (*Haustürcke, domesticus Turcus*) vo vnútri každého jednotlivca. Priamu odozvu Lutherovho učenia možno vidieť v realizovaní pokánia s dôrazom na individuálnu spásu. Úprimná ľútosť, slobodné vyznanie hriechov a viera v ich odpustenie predstavovali odklon od stredovekej zbožnosti zameranej na skutky.⁶¹

Vzhľadom na ústredný motív pokánia a milosti obsahuje kázeň (v porovnaní s predchádzajúcou) precíznejšie teologicky vymedzený obraz nepriateľa. Abrahamides poznamenal, že veriaci už počuli (vedia), že Turek je predznamenaný v podobe malého rohu u proroka Daniela. Tento *rožek* až doposiaľ premáhal kresťanov kvôli ich hriechom, avšak Daniel videl, že *bestia* bola napokon zabitá a hodená do ohňa. Vo vzťahu k dobovým vojensko-politickým pomerom interpretoval Danieľove podobenstvo Martin Luther v Armádnej kázni proti Turkom. Podľa jeho slov predstavovalo štyri apokalyptické šelmy, t. j. štyri kráľovstvá. Štvrtá najstrašnejšia šelma mala zastupovať najsilnejšie kráľovstvo – Rímske cisárstvo, pričom na hlave mala desať rohov, čiže desať rímskych provincií. Tri z nich (Egypt, Grécko, Áziu) vrátil malý roh, ktorým bol Mohamed a jeho kráľovstvo. Podľa Luthera má turecké kráľovstvo (Osmanskú ríšu) zničiť Boh, lebo žiadny pozemský kráľ to nedokáže. Telo štvrtej šelmy po veľkom rúhaní malého rohu má skončiť v ohni.⁶² Toto apokalyptické poslanstvo už poslucháči kázne dobre poznali. Tým možno vysvetliť, že Izák Abrahamides ho spomenul len dvomi vetami.

⁵⁹ Cituje 1 Sam 15; 2 Kr 8; Iz 59, 1-2. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 663 – 666.

⁶⁰ Cituje Lk 3, 8; Ž 50, 15; Rim 10, 13. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 667 – 668.

⁶¹ GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 176; SCHILLING, *Martin Luther*, s. 385, 549.

⁶² Cituje Dan 7, 8, 25. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 668; RATAJ, *České země*, s. 166; GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 87 – 89, 187 – 188; MALCOLM, *Useful Enemies*, s. 84 – 85. Porov. LUTHER, Martin. *Kázanj wogenske z ržečy niemecke do česke przeloženo od Zygmunda Zygy*. b. m. 1544, fol. 15r – 18v. Dostupné na internete: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=A-IPDIG-NKCR_54_H_1973__0PB4ZS4-cs#search> [30. 4. 2022].

Rovnako stručne sa zmienil o Gogovi a Magogovi. Uviedol iba, že Turka vystupujúceho pod ich menom odsúdil k záhube prorok Ezechiel, k čomu doložil citát z Vulgáty. Zlopestné biblické postavy v nadväznosti na Danielove proctvo priróvnával k Turkovi už Luther, ale s obľubou i početní nasledujúci kazatelia. Gog a Magog ako diabolské sily dlhodobo zosobňovali hrozbu pre kresťanský svet, avšak s predpoveďou ich porážky v poslednom zápase s Bohom.⁶³ Keďže Písmo označuje Turka za protivníka Boha s prísľubom jeho istej záhuby, Abrahamides sa pýta, prečo sa kresťania nemajú spoliehať na milosrdnú božskú pomoc? S pravou vierou a modlitbami preda utrpi Turek väčšiu škodu, ako mu na bojisku spôsobia vojaci s ručnícami, kopijami a kordmi. Veriacich posmeľoval k modlitbe a dôvere k Bohu ďalšími biblickými príkladmi. Vyzdvihol predovšetkým konanie Mojžiša. I keď bol udatný kapitán, boja sa nezúčastnil a modlil sa. Len vďaka tomu Izraeliti zvíťazili proti Amalekovi.⁶⁴ Napokon vyzval veriacich aj na modlitbu, aby sa ich vojaci nedostali do tureckého alebo tatárskoh zajatia. Nabádal na vytrvalosť: ak sú pokánie a pravá modlitba užitočné na vyslobodenie zo súčasného nebezpečenstva a nešťastia, ešte užitočnejšie budú na odvrátenie budúcich ťažkostí. Vysvetlil i dôvod samotnej kázne, ktorým je obrátenie od hriechov k Bohu a k náprave životov, ale aj vystrašenie hriešnikov. Nekajúcym a bezbožným pritom hrozí večný oheň a zatratenie. Na záver optimistickejšie dodal, že Boh nechce smrť, ale spasenie hriešneho človeka.⁶⁵

Záver

Dvojica kázní Izáka Abrahamidesa Hrochotského pojednáva o spoločnej téme – pretrvávajúcom ohrození zo strany Osmanov, avšak s odlišnými adresátmi. Prvá (staršia) kázeň určená vojakom a ich veliteľom využíva expresívny slovník a burcuje do otvoreného boja. Tento zámer vyjadrujú i svetské námety z antickej literatúry, ktoré sa v druhej kázni takmer nevyskytujú. Kazateľov štýl v druhej (mladšej) kázni je zreteľne jemnejší s väčším zameraním na morálnu nápravu a duchovný zápas mešťanov. Naznačuje to cielené prispôsobovanie Abrahamidesovho prejavu v závislosti od publika. Obsahový, resp. historický rozbor kázní potvrdzuje doterajšie poznatky o osobnosti zvolenského kazateľa, ktorého bádanie charakterizuje ako zdatného rečníka so širokým zameraním.⁶⁶ Dvojicu tureckých kázní popri vykresľovaní obrazu nepriateľa reprezentuje kritika namierená do vnútra kresťanskej spoločnosti. Vystihuje spoločenskú atmosféru počas reformačného pohybu, ale podáva predstavu aj o mentálnom nastavení konkrétneho mesta počas vojnového konfliktu. Regionálne špecifiká dopĺňa reflexia prítomnosti Tatárov, ale i Valónov, viazaná na úzky časový rámec. Samostatnú líniu výskumu tvorí identifikácia námětov a zdrojov kazateľskej tvorby. Limity pre ich

⁶³ Cituje Ez 39, 4. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 668; UNGHVÁRY, *The Hungarian Protestant Reformation*, s. 249; FODOR, *The View of the Turk*, s. 120 – 122; RATAJ, *České země*, s. 182 – 183; BARBARICS-HERMANIK, *Reale oder gemachte Angst?*, s. 56; GRIMMSMANN, *Krieg mit dem Wort*, s. 88 – 94, 144 – 145; NICÁK, *Postoj Luthera k islamu*, s. 735; MALCOLM, *Useful Enemies*, s. 87 – 88; SZUROMI, *Vérebek, barbárok, szamaritánusok*, s. 24 – 26. Porov. LUTHER, *Kázani wogenske z ržečy niemecke*, fol. 18v. Dostupné na internete: <http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_54_H_1973_0PB4ZS4-cs#search> [30. 4. 2022].

⁶⁴ Cituje Ex 17; Ž 95; 1 Sam 7; 2 Sam 18; Ž 3. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 669 – 673.

⁶⁵ Cituje 2 Krn 30, 9. LA SNK, sign. 240 BN 1, pag. 674 – 676.

⁶⁶ RUPPELDT, *Izák Abrahamides – kazateľ*, s. 126 – 127.

poznávanie vytvára absencia starších domácich diel, ktorá súčasne nabáda na opatrnosť pri zovšeobecňujúcich záveroch. Možnosti pre porovnávací výskum ponúka rozvinutý žáner tureckých kázní v stredo európskom priestore, i keď vzhľadom na početnosť produkcie nie je vždy hľadanie presných analógií možné. Opakovane sa prejavuje inšpirácia Martinom Lutherom, ako aj motívy a vzorce preberané a šírené ďalšími generáciami kazateľov, čo naznačuje informovanosť, intelektuálne nadanie a už spomínané široké zameranie Abrahamidesa. Pravdepodobný širší dosah tureckých kázní na spoločnosť v Uhorsku (v rôznom jazykovom prostredí) môžu zdokumentovať systematické výskumy diel ďalších domácich kazateľov s možnosťami ich komparácie.

Pramene

Slovenská národná knižnica – Literárny archív, Zbierky a fondy, Literárne rukopisy, XXXI, 240 Fedor Ruppeldt
 Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Magistrát mesta Banská Bystrica
 Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Banská Štiavnica, fond Magistrát mesta Banská Štiavnica
 Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen, fond Magistrát mesta Zvolen

Literatúra

ÁCS, Pál. The Changing Image of Ottoman Turks in East-Central European Renaissance Literature. In BORN, Robert – DZIEWULSKI, Michał – TWARDOWSKA, Kamilla (eds.). *The Ottoman Orient in Renaissance Culture : Papers from the International Conference at the National Museum in Krakow June 26-27, 2015*. Kraków : The National Museum in Krakow, 2015, s. 161 – 189.

BAGI, Zoltán Péter. The Life of Soldiers during the Long Turkish War (1593 – 1606). In *Hungarian Historical Review*, 2015, Vol. 4, No. 2, s. 384 – 417.

BAJÁKI, Rita – BUJDOSÓ, Hajnalka – MONOK, István – VISKOLCZ, Noémi (eds.). *Magyarországi magánkönyvtárak IV*. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2009.

BARBARICS-HERMANIK, Zsuzsa. Reale oder gemachte Angst? Türkengefahr und Türkenpropaganda im 16. und 17. Jahrhundert. In HEPPNER, Harald – BARBARICS-HERMANIK, Zsuzsa (eds.). *Türkenangst und Festungsbau : Wirklichkeit und Mythos*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2009, s. 43 – 75.

BRETSCHNEIDER, Carolus Gottlieb – BINDSEIL, Henricus Ernestus (eds.). *Corpus reformatorum XXIII : Libri Philippi Melanthonis in quibus dogmata doctrinae christianae exposuit*. Brunsvigae : Apud C. A. Schwetschke et filium, 1855.

ČAPLOVIČ, Ján. Z osudov starších slovenských súkromných knižníc. In *Knižnica : Časopis pre knižnú kultúru*, 1951-2, roč. III-IV, s. 25 – 42.

ČIČAJ, Viliam. Knižná kultúra na strednom Slovensku v 16. – 18. storočí. In *Historické štúdie*, 1985, roč. XXVIII, č. 2, s. 7 – 133.

ČIČAJ, Viliam – KEVEHÁZI, Katalin – MONOK, István – VISKOLCZ, Noémi (eds.). *A bányavárosok olvasmányai (Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmecbánya) 1533 – 1750*. Magyarországi magánkönyvtárak III. Budapest – Szeged : OSZK – Scriptorum Rt., 2003.

ĎUROVIČ, Ján P. *Evanjelická literatúra do tolerancie*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1940.

- FINKEL, Caroline. *The Administration of Warfare : the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593 - 1606*. Wien : Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1988.
- FODOR, Pál. The View of the Turk in Hungary : The Apocalyptic Tradition and the Legend of the Red Apple in ottoman-hungarian Context. In LELLOUCH, Benjamin - YERASIMOS, Stéphane (eds.). *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*. Paris - Montréal : L'Harmattan, 1999, s. 99 - 131.
- GÖLLNER, Carl. *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. II. Band. 1551 - 1600*. București - Baden-Baden : Editura Academiei Republicii Socialiste România - Verlag Librairie Heitz GmbH, 1968.
- GRIMMSMANN, Damaris. *Krieg mit dem Wort : Türkenpredigten des 16. Jahrhunderts im Alten Reich*. Berlin - Boston : De Gruyter, 2016. <https://doi.org/10.1515/9783110428599>
- HAZAI, György. Türkenbild und Christenbild durch die Jahrhunderte. In *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1987, Vol. 33, No. 2-4, s. 169 - 175.
- HOLUBY, Jozef Ludovít. Životopis superintendenta Mr. Izáka Abrahamidesa. Z pôvodného rukopisu Laučekovho, r. 1795 písaného, a v Zay-Uhrovskom archíve opatrovaného. In *Cirkevné listy*, 1910, roč. 24, č. 4, s. 114 - 117.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana. Obraz Turka v slovenskej literatúre 16. a 17. storočia. In *Studia Academica Slovaca* 37. Bratislava 2008, s. 109 - 125.
- KALAJTZIDIS, Ján. Superintendent Izák Abrahamides Hrochotský a jeho Zvolenská postila. In *Historia Ecclesiastica*, 2020, roč. XI, č. 2, s. 68 - 78.
- KIŠŠ, Igor. Etická kritika slovenskej spoločnosti v kázňach Izáka Abrahamidesa z roku 1600. In *Cirkevné listy*, 2010, roč. 134, č. 1 - 2, s. 36 - 43.
- KIŠŠ, Igor. Výskumy Fedora Ruppeldta na Abrahamidesovej postile z r. 1600 - 1601. In *Cirkevné listy*, 2010, roč. 134, č. 5, s. 8 - 14.
- KIŠŠ, Igor. Zvolenská postila z roku 1600. O dosiaľ málo známej literárnej pamiatke. In *Slovenské pohľady*, 2009, roč. IV + 125, č. 12, s. 145 - 148.
- KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava : Veda. Vydavateľstvo SAV, 1986.
- Korán : Preklad do slovenského jazyka*. prel. Abdulwahab Al-Sbenaty, b. m. : Levant consulting, s.r.o., 3. vydanie, 2015.
- KOVAČKA, Miloš et al. Osobnosti Žilinskej synody. Malý biobibliografický slovník. In KOVAČKA, Miloš (ed.). *Akty a závery - zákony a ustanovenia Žilinskej synody*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2010, s. 66 - 67.
- LENGYELOVÁ, Tünde. Obraz Turkov - Osmanov a uhorská realita 16. a 17. storočia. In *Historie - Otázky - Problémy*, 2011, roč. 3, č. 1, s. 11 - 17.
- LOMBARDINI, Alexander. Slovenský Plutarch. 2. Izák Abrahamides. In *Slovenské pohľady*, 1887, roč. 7, č. 1, s. 11 - 12.
- MAJTÁN, Milan (ed.). *Historický slovník slovenského jazyka II. K - N*. Bratislava : Veda. Vydavateľstvo SAV, 1992.
- MAJTÁN, Milan - SKLADANÁ, Jana (eds.). *Pramene k dejinám slovenčiny*. Bratislava : Veda. Vydavateľstvo SAV, 1992.
- MALCOLM, Noel. *Useful Enemies : Islam and the Ottoman Empire in Western Political Thought, 1450 - 1750*. Oxford : Oxford University Press, 2019.
- MALINIAK, Pavol. Pomoc alebo hrozba? Kapitán banských miest Ján Balaša a jeho vzťahy k mešťanom a zemanom (so zreteľom na bitku pri Sečanoch). In FERENCOVÁ, Helena - ANTOLOVÁ, Erika (eds.). *Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí*. Modrý Kameň : SNM - Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, 2013, s. 159 - 167.
- MATUNÁK, Mihály. Az 1599-iki bányavidéki tatárjárás. In *Korpona sz. kir. város áll. segélyezett Közs. Felső Népiskolájának Értesítője az 1898-99-iki tanévről*, 1899, s. 3 - 18.
- MATUNÁK, Michal. *Krupínski hradní kapitáni*. Krupina : Kultúrne centrum a Múzeum Andreja Sládkoviča, 2011 [preklad pôvodného vydania *Korpona várkapitányai*. Korpona 1901].

- MOCKO, Ján. Slovenský rukopis z konca XVI. a počiatku XVII. storočia. Príspevok k dejinám jazyka slovenského. In *Slovenské pohľady*, 1894, roč. XIV, sošit 1, s. 1 - 10.
- MUNDT, Lothar (ed.). *Heinrich Meibom der Ältere: Poemata selecta - Ausgewählte Gedichte (1579 - 1614). Frühe Neuzeit. Band 174*. Berlin - Boston : De Gruyter, 2012. <https://doi.org/10.1515/9783110290165>
- NICÁK, Maroš. Postoj Lutera k islamu v jeho Armádnej kázni proti Turkovi (1529/30). In *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 4, s. 725 - 742. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.4.7>
- NOVÁK, Jozef. *Chronológia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004.
- PÁSZTOR, János. A magyar katonai terminológia kialakulása (A hadi élet szavai Zrínyi Miklós koráig). In *Hadtörténelmi Közlemények*, 1970, 17. évf., 4. sz., s. 634 - 676.
- PLUTARCHOS. *Životopisy slávnych Grékov a Rimanov I*. prel. Daniel ŠKOVIERA - Peter KUKLICA, Bratislava : Kalligram, 2008.
- PONGRÁCZ, Denis. *Atlas osobných pečatí I*. Bratislava : Vydal JUDr. Mikuláš Trstenský vlastným nákladom, 2019.
- RATAJ, Tomáš. *České země ve stínu půlměsíce : Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha : Scriptorium, 2002.
- RUPPELDT, Fedor. Izák Abrahamides - kazateľ. In *Cirkevné listy*, 1963, roč. 76, č. 7-8, s. 124 - 127.
- SCHILLING, Heinz. *Martin Luther : Rebel v prevratných časoch*. b. m. : Aleph, 2017.
- SLÁVIK, Ján. *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica : Tlačou a nákladom vdovy a syna Augusta Joergesa, 1921.
- SZUROMI, Kristóf. *Vérebek, barbárok, szamaritánusok : Az Oszmánkép változatai a 16-17. századi Európában*. Budapest : Szent István Társulat, 2020.
- THOMAS, David - CHESWORTH, John (eds.). *Christian-Muslim Relations : A Bibliographical History. Volume 9. Western and Southern Europe (1600 - 1700)*. Leiden - Boston : Brill, 2017. <https://doi.org/10.1163/9789004356399>
- UNGHVÁRY, Alexander Sándor. *The Hungarian Protestant Reformation in the Sixteenth Century under the Ottoman Impact*. Lewiston - Lampeter - Queenston : Edwin Mellen Press, 1989.
- VALACHOVIČ, Pavol - HABAJ, Michal. *Staroveké civilizácie. Chetiti a Peržania*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2013.
- VERGILIUS, Publius Maro. *Eneida*. prel. Viera BUNČÁKOVÁ, Bratislava : Tatran, 1969.
- VOCELKA, Karl. Das Türkenbild des christlichen Abendlandes in der frühen Neuzeit. In ZÖLLNER, Erich - GUTKAS, Karl (eds.). *Österreich und die Osmanen - Prinz Eugen und seine Zeit*. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1988, s. 20 - 31.
- ŽILÁK, Ondrej. Izák Abrahamides. In *Cirkevné listy*, 1971, roč. 84, č. 9, s. 136 - 140.

Internet

- http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NK-CR_54_H_1973__0PB4ZS4-cs#search [30. 4. 2022].
- <http://vulsearch.sourceforge.net> [27. 4. 2022].
- https://fevth.uniba.sk/fileadmin/ebf/testimonia_theologica/2016/2016-2/TT_2016_2_Schwarz_Luther_a_Turci.pdf [31. 5. 2022].
- https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kapvh/Kniznica/Federmayer_ERBOVE_PECATE_2019_EBOOK_2str.pdf [31. 5. 2022].
- <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb11103606> [16. 5. 2022].

SUMMARY

The theme of the Ottoman threat in the preaching work of Isaac Abrahamides Hrochotius

The genre of so-called Turkish sermons in Central Europe in the 16th century is represented by numerous works from the Catholic, but mainly from the Evangelical, confession. Turkish sermons (Türkenpredigten) were spread throughout the region of seven mining towns in the printed form in the German milieu. In the concurrently present Slovak milieu, sermons with the topic of the Ottoman threat have not yet been documented in more detail. This type of sermon has been preserved in a manuscript postil by Isaac Abrahamides Hrochotius, an evangelical preacher in Zvolen. The language that is used there is Czech with a modicum of Slovakisms (besides Hungarianisms and Germanisms), as well as with numerous passages in Latin. The postil, which research had considered lost, contains several dozen sermons from the years 1600 – 1601. Two of the sermons, placed at the end of the postil with a changed chronological order, respond to the attack of the Crimean Tatars in the region in October of 1599. In addition, they had also been used to prepare for a new attack by the Turks and Tatars. Besides regional specifics, sermons use procedures typical for this genre. They are mainly based on the teachings of Martin Luther, the books of the Old Testament, but they also use themes from ancient literature.

The older one is a sermon preached in September of 1600 in front of the army of Zvolen county, possibly at the castle in Zvolen. Its name *Concio bellica* describes the designation for soldiers and their commanders. In the sermon, Abrahamides justified the legitimate reason for the fight against the Ottomans: the preservation of God's word and the duty of the secular authorities to defend the country. He emphasized the cruelty of the Turks and the violent nature of Muhammad's faith. He named enemies as criminals, bandits, murderers, but he also used pejorative attributes such as dirty dog, violent trap and ungodly pagan. If Christians are afraid and lose in the war with the Turks and Tatars, it is God's punishment for their sinful lives. He therefore urged all Christian soldiers to make amends. Then even a small, devout army could defeat a large army of pagans. In the sermon, Abrahamides also demonstrated knowledge of the military and armaments, which may have been related to his origins from a noble family.

The latter one is the sermon preached to the burghers – parishioners in the church in Zvolen in October of 1600. When compared to the previous sermon, it is shorter and has a less combative tone. According to Abrahamides, the reason for the strength and bravery of the Turks and Tatars was the godlessness and sins of Christians against God and their neighbors. He names lying, slandering, theft, adultery, murders, drunkenness, and papal idolatry. He also criticized the godless Walloons, Catholic mercenaries from Belgium, who had previously caused conflicts in Zvolen. He urged everyone to penance and prayers, so that they could support the soldiers in the fight and thus repulse God's wrath in the form of Turks and Tatars.

doc. PhDr. Pavol Maliniak, PhD.; Univerzita Mateja Bela
Katedra histórie; Filozofická fakulta
SK-974 01, Banská Bystrica; Tajovského 40
e-mail: <pavol.maliniak@umb.sk>
ORCID: 0000-0001-5763-2090